

CONÈIXER-SE

JAUME MEDINA

I

LA TRADICIÓ CLÀSSICA I LA CRISTIANA

«*Coneix-te a tu mateix*. Amb aquesta sentència es relacionen els tres preceptes més celebrats d'entre tots, fins al punt que segons testifica Plató en el *Càrmides* foren inscrits pels amfíctions davant de l'entrada del temple de Delfos. El primer d'ells és: *Coneix-te a tu mateix*. En ell hom recomana la modèstia i la mesura, a fi que no perseguim allò que ens ultrapassa o que fins i tot és indigne de nosaltres. Car totes les calamitats de la vida provenen del fet que tothom està d'allò més pagat de si mateix, i que hom denigra desmesuradament els altres, alhora que d'una manera immerescuda s'atribueix molt a si mateix, per culpa de l'amor propi. Marc Tulli, *Al seu germà Quint*, llibre tercer. I no us penseu pas que el «*coneix-te a tu mateix*» es diu només en vistes al refrenament de l'arrogància, sinó també per tal que coneguem allò que tenim de bo. Igualment es compta entre les sentències proverbials el següent senari:

Arreu convé que et coneguis a tu mateix

Noni Marcel fa esment d'una *Sàtira* de Varró, amb aquest títol: *Coneix-te a tu mateix*.

Ovidi, en l'*Ars amandi*: ...*Una inscripció, celebrada per la Fama arreu del món, que mana a cadascú de conèixer-se a si mateix*.

Juvenal: *El coneix-te a tu mateix davallà del cel*.

Ovidi atribueix aquesta sentència a l'autoritat de Pitàgores. El Sòcrates platònic la creu pronunciada per Apol·lo. Plató, en el *Fedre*, diu: «Encara no puc, segons la inscripció dèlfica, conèixer-me a mi mateix». N'hi ha que la creuen també manllevada alhora a Homer (com si es tractés d'un oceà), en

l'obra del qual Hèctor, quan es precipitava contra tots els altres, tanmateix esquivà Àiax perquè el considerava superior:

Evità l'enfrontament amb Àiax fill de Telamó.

Diògenes l'atribueix a Tales. En l'obra d'aquest, Antístenes l'atribueix a Femònoe; però diu que se l'aproprià Quiló. Tales, en efecte, a la pregunta: «¿Què cosa és difícil?», contestà: «conèixer-se a si mateix». «¿Què és fàcil? Corregir a un altre». Conta Macrobi en el primer comentari al Somni d'Escipió que a un que consultà l'oracle dèlfic sobre quin era el camí per arribar a la felicitat, li fou contestat això: «coneixent-te a tu mateix». Aquest fou l'oracle donat a Creso, segons conta Xenofont en la *Ciropèdia*. Els gnomòlegs grecs citen aquest senari d'Antífanes:

«Mortal com ets, faràs bé de meditar sobre la mort».

Aquesta mateixa sentència, Píndar la formula així: *Les coses mortals convenen als mortals*. Interrogat Demònax sobre quan va començar a filosofar, digué: després que vaig començar a conèixer-me. Sòcrates, l'únic considerat savi per l'oracle d'Apolló, tot i que Grècia tenia tants savis, és considerat com a tal perquè mentre els altres afirmaven saber que no sabien, ell els superava en això: que ell sabia que no sabia res, i això era l'única cosa que ell confessava saber. Altrament, Anaxarc superà aquesta modèstia de Sòcrates, en afirmar que ell no sabia ni que no sabia res. En el còmic Menandre algú corregeix aquesta dita tan lloada per tothom:

«Per moltes raons sembla un error la dita “coneix-te a tu mateix”, car fóra més important això: “coneix als altres”».

* * *

1. Erasme de Rotterdam, *Adagiorum Chil. I. Centur VII. xcvi. Nosce teipsum.*

Ad eam sententiam pertinent tria illa, inter omnia sapientum apophthegmata vel maxime celebrata, adeo ut quemadmodum in Charmide testatur Plato, pro foribus templi Delphici ab Amphictionibus inscripta, veluti digna Deo viserentur. Quorum primum est γνῶθι σεαυτόν i. e. *Nosce teipsum*. In quo modestiae mediocritatisque commendatio est, ne nobis vel majora, vel etiam indigna sequamur. Nam hinc omnis vitae pestis oritur, quod sibi quisque blanditur, & quantum aliis praeter aequum detrahit, tantum sibi philautiae vitio praeter meritum tribuit. M. Tullius ad Q. fratrem libro tertio. Et illud γνῶθι σεαυτόν, noli putare ad arrogantiam minuendam solum esse dictum, verum etiam ut bona nostra norimus. Fertur hic quoque senarius inter sententias proverbiales: Τὸ γνῶθι σεαυτόν πανταχοῦσι χρῆσιμον. i. e. *Ubique confert, ut teipsum noveris.*

Citatur a Nonio Marcello Satyra quaedam Varronis hoc titulo, γνῶθι σεαυτόν.

Ovidius de arte amandi: *Fama celebrata per orbem*

Littera, cognosci quae sibi quemque iubet.

Juvenalis: *E coelo descendit γνῶθι σεαυτόν*. Ovidius hanc sententiam ad Pythagoram auctorem refert. Platonicus Socrates ab Apolline profectam arbitrat. Plato in Phaedro, Οὐ δύναμαι πῶ τὸ κατὰ Δελφικὸν ἐπιγράμμα γνῶναι ἑμαυτόν, i. e. *Nondum possum meipsum juxta Delphicam inscriptionem cognoscere*. Sunt qui ex Homero tanquam Oceano, hanc quoque mutuo sumptam existiment, apud quem Hector, cum in reliquos omnis impetum faceret, tamen Aiacem ut se praestantiorum declinavit. Sic enim ait Poeta:

Des que Erasme de Rotterdam va escriure això, han corregut autèntics mars de tinta, algunes gotes dels quals han estat destinades a estudiar més amplament el tema del «*coneix-te a tu mateix*»². Ara: que ningú no es pensi que a Erasme l'interessava només remarcar quins eren els autors antics que al·ludiren el tema, o que només volia precisar-ne l'abast i el significat. L'humanista havia fet una recollecció d'*Adagis* extrets dels pensadors clàssics i l'havia publicada a París el 1500 (una altra edició, molt augmentada, aparegué després a Venècia el 1509). I, de fet, el seu interès en estudiar els autors de l'antiguitat greco-llatina formava part de la seva curiositat per saber què tenien aquells d'aprofitable des del punt de vista cristià. Així, el 1502, en escriure el *Manual del cavaller cristià*, dedicava un capítol sencer a insistir sobre el fet que *El principi de la saviesa és conèixer-se a si mateix*. I deia:

«Ja pots veure com la saviesa del món és la mare del pitjor dels mals. De la saviesa de Crist, en canvi, que el món pren per una follia, llegeixes: *Amb ella m'han vingut a la vegada tots els béns, i a les seves mans hi ha una riquesa incalculable; jo n'estava radiant, perquè la saviesa era la qui els menava, però no sabia que en fos ella la mare* (Sv 7, 11-12). Aquesta té per companyes la modèstia i la mansuetud. La mansuetud ens fa capaços de l'Esperit

---

Αἴαντος δ'αλέεινε μύχων Τελαμωνιάδα.

i. e. *Congressum Ajacis fugit Telamone creati.*

Diogenes Thaleti tribuit. Apud hunc Antisthenes Phemonoae adscribit, caeterum Chilonem usurpasse. Thales autem rogatus. Τί ἐστι δύσκολον; ἔφη, τὸ ἑαυτὸν γινῶναι. Τί εὐκολον; ἄλλω ὑποτίθεσθαι. i. e. *Quid est difficile? respondit, seipsum nosse. Quid facile? alterum admonere.* Macrobius primo in Scipionis somnium commentario tradit, cuidam Delphicum Oraculum consulenti, quonam itinere posset ad felicitatem pervenire, responsum ad hunc modum: Si teipsum cognoveris. Id autem oraculum redditum fuit Croeso, ut auctor est Xenophon in Paedia Cyri. Citatur a Gnomologis Graecis hic ex Antiphane senarius: Εἰ θνητός εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρονεῖ. i. e. *Praclare, si mortalis es, mortalia fac cogites.* Eandem sententiam sic extuli Pindarus. Θνατὰ θνατοῖς πρέπει, i. e. *Mortalia mortales decent.* Demonax interrogatus, quando coepisset philosophari? *posteaquam*, inquit, *coepi nosse meipsum.* Socrates, quod Apollinis oraculo solus esset sapiens iudicatus, quum Graecia tot haberet Sophos, sic interpretatur, quod caeteros profitentes se scire quod nesciebant, hoc nomine vinceret, quod sciret se nihil scire, & hoc unum se scire profitebatur. Caeterum hanc Socratis modestiam vicit Anaxarchus, qui praedicabat se ne id quidem scire, quod nihil sciret. Apud Menandrum Comicum quispiam corrigit hoc omnibus laudatissimum dictum.

Κατὰ πολλὰ ἂν ἐστίν, οὐ καλῶς ἐρημῆνον

Τὸ γινῶθι σαυτὸν χρησιμώτερον γὰρ ἦν

Τὸ γινῶθι τοὺς ἄλλους

i. e. *Multis modis dictum videtur perperam Cognosce teipsum, magis enim in rem fuerat hoc, Cognosce caeteros.*

2. Vegin-se: J. DEFRADES, *Les thèmes de la propagande delphique*, Paris (Société d'Édition «Les Belles Lettres»), 1972; P. COURCELLE, *Connais-toi toi-même. De Socrate à Saint Bernard*, Paris (Études Augustiniennes), I: 1974, II: 1975, III: 1975; E. GILSON, *El Espíritu de la filosofía medieval*, Madrid (Ediciones Rialp, S. A.) 1981 (cap XI, *El conocimiento de sí mismo y el socratismo cristiano*); R. RICARD, *Estudios de literatura religiosa española*, Madrid (Editorial Gredos) 1964 (ps. 22-147: *Notas y materiales para el estudio del «socratismo cristiano» en Santa Teresa y en los espirituales españoles*); M. ANDRÉS, *Historia de la mística de la Edad de Oro en España y América*, Madrid (Biblioteca de Autores Cristianos) 1994; M. M. DAVY, *La connaissance de soi*, Paris (P. U. F.) 1975³.

Sant, que es complau a reposar sobre l'humil i el mansuet: tan bon punt aquest ha omplert el nostre esperit amb els seus set dons, es multiplica abundantment el conreu de totes les virtuts, i creixen els fruits benaurats, el principal dels quals és la joia interior, la joia secreta, la joia coneguda només per aquells qui els reben; aquesta joia no s'esvaeix amb els goigs del món, i mai no es perd, ans augmenta per a la joia eterna. És aquesta, germà meu, la que, seguint els consells de Jaume, has de posar tota la voluntat a demanar a Déu, i la que, segons el Savi, has de buscar en les venes de la Sagrada Escripura com un tresor amagat.

»Pensa que el principi d'aquesta saviesa consisteix a conèixer-se a si mateix, màxima que els antics consideraven davallada del cel, i va plaure tant als autors més importants que arribaren a creure que en ella es trobava concentrada, en suma, tota l'essència de la saviesa. Però fóra insignificant el valor d'aquesta sentència si no concordés amb les nostres lletres»³.

Ara bé: conèixer-se a si mateix és també el que cal al cristià, si vol encertar el camí que l'ha de dur a la salvació. Per això Erasme diu encara en una altra banda de la seva obra:

«Però, a fi que t'examinis i et coneguis una mica millor a tu mateix, em plau també d'exposar-te en pocs mots la divisió que de l'home fa Orígenes.

»Aquest, seguint Pau, divideix l'home en tres parts: l'esperit, l'ànima, el cos, de les quals l'Apòstol fa una unitat de l'epístola als Tessalonicencs: *Que tot el vostre ésser —diu—, l'esperit, l'ànima i el cos, es conservin irrepressibles per a l'adveniment de nostre Senyor Jesucrist (1Te 5, 23)»*⁴.

---

3. «Vides ut summi mali mater est, mundi sapientia. De Christi vero sapientia, quam mundus stultitiam putat, ita legis: *Venerunt autem mihi pariter omnia bona cum illa, & innumerabilis honestas per manus illius, & lactatus sum in omnibus, quoniam antecedebat me ista sapientia, & ignorabam, quoniam bonorum omnium mater est.* Haec enim modestiam & mansuetudinem comitem ducit. Mansuetudo nos Divini Spiritus reddit capaces. Super humilem enim & mansuetum gaudet requiescere, qui simul atque septeno illo chrismate mentem nostram imbuerit, tum demum pullulascit felix illa seges virtutum omnium, cum fructibus illis beatis, quorum praecipuus, gaudium internum, gaudium arcanum, gaudium solis iis cognitum, quibus contigit, quod denique cum mundi gaudiis nec evanescit, nec aufertur, sed cumulatur in gaudium aeternum. Eam, mi frater, & e juxta Jacobi monita, ardentissimis votis oportet a Deo postulare, & juxta Sapientem quemdam, e divinae Scripturae venis, veluti thesauros effodere. Caput autem hujus sapientiae esse puta, ut temet ipsum noris, quod verbi e coelo profectum credidit antiquitas, & magnis auctoribus usque adeo placuit, ut in eo omnem sapientiae vim summam contineri judicaverint. Sed leve pondus hujus dogmatis apud nos sit, nisi congruit cum litteris nostris». Cf. *Enchiridion militis christiani*, p. 12, dins *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterdami*, J. Clericus ed. (10 vols.) Leiden 1703-1706 (redd. anastàtica, Londres 1962).

4. «Verum ut fias tibi paulo etiam perspectior atque excussior, libet & Origenicam hominis sectionem breviter referre. Is enim Paulum secutus, tres partes facit, Spiritum, Animam & Carnem, quas omnes conjunxit Apostolus, scribens Thessalonicensibus, *Ut integer, inquit, corpus vestrum, anima & spiritus, in die Domini nostri Jesu Christi servetur.* (dins: *op. cit.*, p. 19).

I, després de citar encara Isaïes i Daniel, afirma:

«De tots aquests passatges conclou Orígenes no pas absurdament la triple proporció de l'home: el cos o la carn, la nostra part més baixa, a la qual per la culpa dels primers pares imprimí la llei del pecat l'astut serpent, i per la qual som induïts als vicis i, vençuts, restem lligats al diable; l'esperit, amb el qual expressem la nostra semblança a la naturalesa divina, en la qual el perfecte creador, segons el model de la seva ment, esculpí la llei de l'honestetat amb el seu dit, és a dir, amb el seu Esperit. Per aquesta part ens conglutinem amb Déu i esdevenim u amb ell. Finalment n'establí enmig de les dues una tercera: l'ànima, que té la capacitat dels sentits i dels moviments naturals.

»Aquesta, com ocorre en un Estat facciós, no pot sinó adherir-se a una de les altres dues. És sollicitada per una banda i per l'altra, i té llibertat per a inclinar-se cap on vulgui. Si, renunciant a la carn, s'acorda amb la part espiritual, esdevé també ella espiritual. Però si es lliura als plaers carnals, degenera ella també en cos»⁵.

I conclou:

«L'esperit ens fa déus, la carn animals, l'ànima ens fa homes; l'esperit piadosos, la carn impius, l'ànima ni una cosa ni l'altra. L'esperit cerca les coses celestials, la carn les delectables, l'ànima les necessàries. L'esperit ens transporta al cel. La carn ens enfonsa a l'infern. A l'ànima no se li atribueix res. Tot el que és carnal és vil. Tot el que és espiritual és perfecte. El que és animal es troba enmig, i és indiferent»⁶.

Tot hi és prou clar: l'ànima és indiferent; ella és, només, això: la senya d'identitat de l'individu. A la pregunta «què és l'ànima?», els antics (Plató, Ciceró) responien: Ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἄνθρωπος; *mens cuiusque is est quisque*. És a dir: «l'ànima és l'home», «l'ànima és la persona». Nosaltres, doncs, fills de la tradició cristiana, no tenim perquè entendre una cosa diferent, sobretot si tenim en compte que l'autoritat d'Orígenes reportada per Erasme s'expressa

---

5. «Quibus ex locis non absurde colligit triplicem hominis portionem: Corpus sive carnem, infimam nostri partem, cui per genitalem culpam legem inscripsit peccati serpens ille veterator, quaque ad turpia provocamur, ac victi Diabolo connectimur: Spiritum vero qua Divinae naturae similitudinem exprimimus, in qua conditor optimus, de suae mentis archetypo, aeternam illam honesti legem insculpsit digito, hoc est, Spiritu suo. Hac Deo conglutinamur, unumque cum eo reddimur. Porro tertiam, & inter istam mediam, animam constituit, quae sensuum ac motuum naturalium sit capax. Ea velut in factiosa Republica non potest non alterutri partium accedere. Hinc atque hinc sollicitatur, liberum habet utro velit inclinare. Si carni renuncians ad spiritus partes sese traduxerit, fiet & ipsa spiritalis. Sin ad carnis cupiditates semet adiecerit, degenerabit & ista in corpus». (dins: *op. cit.*, p. 19).

6. «Ergo spiritus Deos nos reddit, caro pecora, anima constituit homines: spiritus pios, caro impios, anima neutros. Spiritus quaerit coelestia, caro dulcia, anima necessaria. Spiritus evehit in coelum. Caro deprimit ad inferos. Animae nihil imputatur. Quidque carnale, turpe est. Quidquid spirituale, perfectum. Quidquid animale, medium & indifferens». (dins: *op. cit.*, p. 19).

en aquest mateix sentit. L'home, doncs, és tot ell ànima; però amb un aspecte o costat espiritual i un altre aspecte o costat material, que sempre van junts, mentre el cos n'és capaç.

Ara: la matèria, per si sola, és inerta. Només l'esperit és vida. Per tant, l'home –l'ànima– és viu i és vida en tant que compta amb el costat espiritual. Però l'ànima –l'home– pot, lliurement, adherir-se a la matèria o a l'esperit. L'home –l'ànima– pot, així, esdevenir material o espiritual. Aquesta dualitat –la matèria i l'esperit, sempre associats mentre l'ànima es troba en la vida terrenal–, ha estat simbolitzada tradicionalment i poèticament per la dualitat essencial de la humanitat: la de les figures de l'home i de la dona. Era així que sant Ambròs deia: «la dona és el símbol del nostre sentit, l'home de la ment»⁷.

Amb el conjunt de cos, esperit i ànima, ens trobem, tanmateix, davant d'una representació no pas dual, sinó trinitària de l'home. I ja també durant els primers segles del cristianisme s'arribà a aprofundir molt per aquest camí. Conèixer-se a si mateix consisteix, sobretot, a prendre consciència, a saber, que un és home.

Però la tradició judaico-cristiana diu que l'home és fet a imatge i semblança de Déu. Sant Agustí precisava, a aquest respecte, que tanmateix l'home havia estat fet a imatge i semblança de Déu no pas en el cos, ans en l'esperit. I, sintèticament, Fulgenci de Ruspe (s. v), seguidor de les doctrines d'aquell, afirmava: «Es diu que l'home fou creat a imatge de Déu, perquè és la imatge de la santíssima Trinitat en memòria, enteniment i voluntat»⁸. Sant Agustí havia parlat de l'home, reflex de la divinitat, com un tot format de «mens, notitia, amor»⁹, imatge de la Trinitat divina, que, de fet, són allò que la tradició ens ha transmès com a les tres potències de l'ànima.

«L'esperit –deia Erasme– ens transporta al cel. La carn ens enfonsa a l'infern». El cel, doncs, i l'infern. Un cel i un infern que la història de la humanitat (la qual ha considerat de maneres diverses aquests llocs)¹⁰ ha presentat i representat com a destí de les ànimes: algunes d'elles –poques, i gairebé totes mítiques; recordem: Orfeu, Ulisses, Eneas, Dante i Bernat Serradell–

7. «Mulier symbolum sensus est nostri vir mentis» (cf. *Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi De Paradiso, Liber unus*, dins: *Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi, Opera Omnia*, Parisiis, 1882, Patrologia, *Series Latina*, vol. xiv, p. 311).

8. *S. Fulgentii divinae i Ruspensis (...) Opera omnia*, Parisiis 1892, Patrologia, *Series Latina*, vol. LXV. *Ex libro V. De imagine Dei* (p. 769): «(...) Ad imaginem Dei factus dicitur homo, quia divinae Trinitatis in memoria, intelligentia et voluntate imago est».

9. Cf. *Obras Completas de San Agustín*, v, *Escritos apologéticos* (2°), *La Trinidad*. Primera versión española, introducción y notas del Padre Luis Arias. Madrid (B. A. C.) 1985.

10. Sobre els temes relacionats amb el cel i l'infern, vegeu-se: Fr. Reginald GARRIGOU-LAGRANGE, O. P., *L'éternelle vie et la profondeur de l'âme*, París 1950; Michel CARROUGES, C. SPICQ. o. p., G. BARDY, Ch. V. HERIS, o. p., Bernard DORIVAL, Jean GUITTON, *L'enfer*, París 1950; Franz CUMONT, *Lux Perpetua*, París 1949.

han tingut el privilegi de visitar-los durant el període de llur vida terrestre i d'explicar-ho en tornar-ne. De sempre l'home ha pogut veure el cel. Però mai –llevat del cas dels personatges alludits i d'altres encara que consta que el visitaren– ningú no ha vist aquest lloc subterrani anomenat per això mateix *infern*: un lloc inferior, a l'interior de la terra, on, tant en la tradició greco-llatina com en la judaica, anaven a parar les ànimes dels difunts. Segurament és degut a aquest seu caràcter de *secret, ocult a simple vista* –com també són ocultes a la vista les ànimes dels difunts– que hom el situés ben a l'interior de la terra; encara que –almenys en la tradició greco-llatina– no fos pas aquest un lloc de càstig: era, simplement, la seu de les ànimes (les iniciades en els misteris i les no iniciades, les exemplarment bones i les destinades al turment), convertides en pures ombres. Fou el cristianisme qui associà l'infern amb les penes eternes. I qui li assignà un rei: el diable, que l'evangeli de sant Joan presenta com a «homicida des del principi». Amb el cristianisme, l'infern adquirí el caràcter d'exclusiu reialme de la divisió, de la separació i de la mort eterna, conceptes, tots ells, prou eloqüents i prou escruixidorament atemoridors per a una ànima que visquí i que practiqui a plena consciència el bé o el mal, segons. Així mateix el cel ha estat de sempre la seu dels déus; la humanitat sencera ha vist venir del cel els seus béns més precats: la llum i l'aigua. I és vers el cel cap on han girat els ulls i han alçat les mans els homes sempre que de debò han volgut adreçar-se a Déu, han volgut pregar. I, així, el cristianisme en féu el lloc de l'autèntica vida on les ànimes benaurades fruirien la felicitat eterna. El cel cristià és, doncs, el lloc habitat per Déu i, per tant, el lloc de la veritat, de la unió i de la plena vida conscient. És en aquest sentit que cal entendre els conceptes de cel i d'infern expressats per Erasme en la seva descripció de l'home.

La carn ens enfonsa a l'infern. La tradició judaico-cristiana ha deixat descrita la creació de l'home per Déu, i com aquell el desobeí. L'home –entenguem, doncs, l'ànima–, segons el Gènesi, caigué, induït per l'astut serpent, en el pecat. Tot aquest passatge, sant Ambrós l'interpreta de la següent manera: «La imatge de la serp significa la delectació corporal: la dona és el símbol del nostre sentit, l'home de la ment. Perquè la delectació mou el sentit, i el sentit remet a la ment la passió que ha sofert. Així doncs, la delectació és l'origen primer del pecat, i per això no ens ha d'estranyar que siguin condemnats pel judici de Déu en primer lloc la serp, en segon lloc la dona, en tercer lloc l'home. L'ordre de la damnació fou el mateix que l'ordre del pecat. En efecte, la delectació acostuma a captivar el sentit, i el sentit acostuma a captivar la ment. I per a saber que la serp és la imatge de la delectació, para esment en la seva damnació»¹¹. Suposem que no serà ociós de

---

11. «Serpentis typum accepit delectatio corporalis: mulier symbolum sensus est nostri, vir mentis. Delectatio itaque sensum movet, sensus menti transfundit quam acceperit passionem. Delectatio igitur prima est origo peccati, ideoque non mireris, cur ante serpens damnatur iudicio Dei, secundo mulier, tertio vir. Secundum erroris ordinem, damnationis quoque ordo ser-

remarcar l'ús simbòlic que sant Ambròs fa de les figures de l'home i de la dona: la dona i l'home simbòlics es troben en tots i cada un dels individus –masculins o femenins– que formen l'espècie humana.

A la vista de tot això podrem entendre més bé la història del fruit que la serp –la delectació corporal– ofereix a Eva, i aquesta, al seu torn, a Adam. En efecte: ¿Què pot oferir a la ment el sentit, si no és la sensualitat? (La sensualitat és, tanmateix, una important font de coneixement: «*nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu*»¹²). Ara, ¿què simbolitza millor la sensualitat que el mateix sexe? I, ¿què és el que la tradició ha mostrat com a ofrena de la serp a la dona i de la dona a l'home? Sembla que es tractava d'una poma: així ho hem vist sempre representat en les pintures. Però no és pas exactament això el que diu la Bíblia. En efecte, la *Vulgata* diu literalment: *Ex omni ligno paradisi comede. De ligno autem scientiae boni et mali ne comedas: in quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris* (Gn 2, 16-17); i: *Cur praecepit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi? Cui respondit mulier: De fructu lignorum, quae sunt in paradiso, vescimur: de fructu vero ligni quod est in medio paradisi, praecepit nobis Deus ne comederemus, et ne tangeremus illud, ne forte moriamur. Dixit autem serpens ad mulierem: Nequaquam morte moriemini. Scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri: et eritis sicut dii, scientes bonum et malum. Vidit igitur mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile: et tulit de fructu illius, et comedit: deditque viro suo, qui comedit* (Gn 3, 1-6). El *Gènesi*, doncs, parla només de *lignum* (gr.: ξύλον, heb.: 'es) i de *fructus* (gr.: καρπός, heb.: perí), és a dir, d'*arbre* i de *fruit*. Però l'espècie de l'arbre del coneixement del bé i del mal no hi és indicada enlloc. ¿Per què, doncs, la tradició n'ha figurat el fruit amb la imatge d'una poma? Suposem que és perquè allò que produeixen els arbres era anomenat en llatí «*pomum*», mot que vol dir, en

---

vatus est. Delectatio enim sensum, sensus autem mentem captivam facere consuevit. Ut scias autem quia serpens typus est delectationis, damnationem ejus adverte.» (dins: *Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi, Opera Omnia*, París 1882, Patrologia, *Series Latina*, vol. xiv, p. 311-312). De fet, també Erasme diu una cosa semblant a l'*Enchiridion* (ed. cit., p. 19): «Hoc enim est quod sensit Paulus scribens Corinthiis: *An nescitis quoniam qui adhaeret meretrici, unum corpus efficitur. Qui autem adhaeret Domino, unus spiritus est*. Meretricem lubricam hominis partem adpellat».

12. Reproduïxo aquesta sentència que em retorna a l'època dels meus estudis de batxillerat (quan la vaig aprendre) i que d'antuvi no sabia a qui atribuir. El llibre de Jordi LOMBARD, *Aurea dicta. Paraules de l'antiga saviesa*, Barcelona 1960, p. 127, diu: «Trad. d'ARISTÒTIL, *De Anima*. Citat així per NAVIZANUS, *Sylva Nuptialis* 5, 77. "Res no hi ha en l'intel·lecte que no hagi estat abans en els sentits". Dues variants més: *Quidquid est in intellectu praeesse debet in sensu. Tota humana notitia a sensu surgit*, "totes les idees de l'home neixen de la sensació". Més àmpliament, Víctor-José HERRERO LLORENTE, *Diccionario de expresiones y frases latinas*, Madrid 1980, p. 151, comenta: «Famosa frase de origen aristotélico, proclamada desde la más remota antigüedad y admitida posteriormente por los escolásticos. Este principio fue defendido también por LOCKE en su *Ensayo sobre el entendimiento humano*. Leibniz completó el pensamiento añadiendo *nisi ipse intellectus*». El que és cert, però, és que en l'enteniment hi ha molt que no ha passat pel sentit.

aquella llengua, tot simplement «fruit» (diferentment al que passa entre nosaltres, per als quals significa un fruit concret). La tradició, doncs, ha transmès la imatge del fruit com la d'una poma. Ara: el fet que la dona (simbòlicament, el sentit) ofereixi un fruit a l'home (simbòlicament, la ment), facilita una interpretació en el sentit que la serp (la imatge de la delectació corporal, segons sant Ambròs) incita la dona a captivar l'home pel sexe; i aquí ens trobaríem davant la simbolització de la sexualitat com a fruit defès, per tal com porta a un camí de coneixement: el coneixement pel sentit (un coneixement material i, per tant, mortal). D'aquí a entendre perquè dins la nostra societat la sexualitat és considerada culpable hi va només un pas. Així, la poma (que ja té també un significat simbòlic del sexe femení), podria ben ser que, en realitat, hagués estat en la imaginació de l'autor del *Gènesi* una figa, aquest fruit tan evocador del sexe femení i altrament tan suau i dolç i tan mediterrani. Així mateix podrem també entendre perquè en tota la Mediterrània de totes les èpoques i en totes les cultures aquest ha estat un arbre maleït. De fet, el *Gènesi* precisa encara que els primers pares, quan s'adonaren que havien pecat, es taparen les vergonyes amb fulles de figuera.

Amb l'expressió «la carn ens enfonsa a l'infern» trobem associada la matèria amb el mal, amb la mort. Una associació que es troba ben justificada en la sentència paulina que afirma: *La lletra mata, i l'esperit dona vida* (2CO 3,6). En efecte, els escrits, cal considerar-los de la mateixa manera que és considerada la persona humana: ells tenen també una matèria i un esperit, una aparença material i un misteri amagat sota les lletres. Si hom s'atura a la seva superfície no arriba a atènyer llur vida secreta. És només entrant en la fondària que se'n pot participar. I som, per aquest costat, una altra vegada dins el món del llenguatge.

L'esperit ens transporta al cel. També al concepte de «cel» va associada tota una tradició històrica. Però per a la tradició cristiana el cel és sense cap mena de dubte no tan sols el lloc on les ànimes justes van a gaudir per a sempre la vida benaurada, sinó i principalment la seu de la divinitat. Déu mateix és el cel: «Pare nostre, que esteu en el cel...», diu l'oració que va ensenyar a l'home el seu mateix Fill. I és del cel que davalla aquest a redimir l'home; i és al cel on retorna després de la gloriosa resurrecció. Ara bé: Déu és la Paraula. I el cel és, doncs, també la Paraula. La Paraula absoluta, inimaginable per l'home –que és, ell també, paraula–, al qual li ha estat feta comprensible per la mateixa voluntat divina: la història de la revelació no vol ser altra cosa que això.

L'home és, doncs, un ésser alhora material –té un cos– i espiritual. Aquest segon aspecte, gràcies al qual pot ell mateix anomenar-se vivent, perquè és gràcies a ell que té consciència de la pròpia vida, té alhora, a diferència de Déu –de la Paraula, tota ella pur esperit–, un doble aspecte característic: és el món del signe lingüístic, que s'encarrega, ell també, de recordar la seva materialitat contínuament a l'home.

La paraula –el signe lingüístic– també té dos aspectes: un de material –significant: so, grafia–, i un altre d'espiritual –significat–. Ara, la paraula humana, el llenguatge, és «un sistema de signes no necessaris, de natura abstracta i per tant d'efectes indirectes; vivents, en suma, només per llur contingut espiritual»¹³. La paraula, doncs, és cel, només en tant que és espiritual.

I sorgeix aquí un altre tema ben interessant, ja plantejat per mi mateix en el meu estudi sobre *El símbol i el diable*: el de la veritat i la mentida. Però, com ja deia allí mateix, només cada home en la seva íntimitat sap si és o no sincer, i «és sincer tot aquell, i solament aquell, que pensa d'acord amb el que ha sentit com a veritat i s'expressa en termes fidels al que pensa»¹⁴.

Ara: res com l'acte de comprensió dels enunciats no ens encerteix tant de l'espiritualitat de la paraula. Aquest acte, que es produeix fora del temps, ens transporta a l'esperit en la puresa i a l'eternitat dins la nostra duració. En efecte, la comunicació se serveix de mitjans materials; però se'n serveix només per al transport de l'esperit. La paraula és material només en el moment d'ésser dita o escrita. En haver estat llegida o escoltada, perd la seva materialitat: la matèria ressuscita per obra de l'esperit.

Tota reflexió, en síntesi, sobre el «coneix-te a tu mateix», és una reflexió sobre les coordenades que tracen una geografia (cos) i una història (esperit), un espai (cos) i un temps (esperit). I, això, tant en el pla individual com en el col·lectiu (les pàtries també tenen un cos i un esperit, una extensió geogràfica de relleu divers i una història que les ha afaïçonades tal com són). Conèixer-se, doncs, vol dir sobretot saber la pròpia història, la personal i la col·lectiva, amb tot allò que l'ha formada, amb els diversos esdeveniments i en l'evolució d'allò a través de què han estat expressats els seus pensaments i sentiments. Conèixer-se és haver après a saber com és una societat en els seus diversos aspectes, en les seves múltiples activitats i en el seu constant desplegament. Conèixer-se és saber analitzar l'instant crucial en què hom viu. Conèixer-se és haver après a saber què hi ha d'humà (i també de diví) en cada persona. Conèixer-se és haver après a acceptar les pròpies limitacions, els propis èxits i fracassos, els propis errors i encerts. Conèixer-se és, en definitiva, saber qui és un en el seu esdevenir, com a hereu d'un passat que es projecta cap a un futur.

13. Cf.: Carles RIBA, *Obres Completes*, 3. Crítica, 2, Barcelona 1986, p. 90.

14. Cf.: Carles RIBA, *Obres Completes*, II, Barcelona 1967, ps. 643-644.

II

A LA CATALUNYA DELS SEGLES XIX I XX

«El que dura sempre ferm és l'esperit en la seva objectivació»¹. La matèria, inerta i inconscient, ni té necessitat de conèixer-se ni en té mitjans ni pot mai (llevat que hi intervingui l'esperit) arribar a ésser conscient: la consciència és, en efecte, obra de l'esperit. Va ser un romàntic qui definí la consciència dient que ella «és la pròpia essència de l'home en plena transfiguració, és el diví home originari»². Ara: ¿quin és l'àmbit de la consciència?, ¿quin el mitjà per a conèixer-se a si mateix? No n'hi ha, des de la perspectiva humana, cap altre que el llenguatge: les paraules són la forma de la consciència³, la forma de l'ànima. És per la llengua, doncs, que ens podem conèixer a nosaltres mateixos i per ella que ens podem reconèixer com a membres d'una societat. I aquesta és una de les maneres com es manifesta el valor simbòlic del llenguatge: unint en una expressió comuna els individus que es comuniquen a través d'ell, a través d'una llengua concreta. Però no es tracta pas només del fet que per la llengua esdevenim conscients, sinó que és també per ella –i només per ella– que podem salvar-nos (individualment o col·lectivament). «Una sola condició cal: la sinceritat»⁴. Si hi ha sinceritat, hi ha veritat, hi ha, en definitiva, símbol i salvació. Ara bé: si per la llengua ens salvem, no és pas tanmateix ella la que ens salva. La llengua, nosaltres l'hem heretada, l'hem apresada; nosaltres la transmetem, nosaltres la projectem cap a un futur⁵ i, per tant, nosaltres la

1. Carles RIBA, OC II, p. 64.

2. Cf.: NOVALIS, *Enric d'Osterdingen*, dins: *Obres Completes de Joan Maragall*. Edició definitiva. Volum XI, Barcelona 1931, p. 251. I l'àmbit de la transfiguració és la pròpia poesia, segons es desprèn del que digué Carles RIBA (OC 2, p. 81). Per a Riba, l'ofici de poeta és «el més pur ofici dels homes», i la poesia –que és «bondat, dignitat i bellesa»– és «l'humà redimit per transfiguració».

3. Cf.: YVON BELAVAL, *Pròleg al llibre d'Anne Clancier, Psicoanàlisi, Literatura, Crítica*, Madrid 1973, p. 21.

4. Carles RIBA, OC II, p. 64. Recordem que al final de l'apartat i d'aquest treball hem donat la definició ribiana del concepte de «sinceritat».

5. Cf.: carta de Carles Riba a Frederic-Pau Verrié, l'Isle-Adam, 19 d'abril de 1940, on el poeta diu que la pàtria –i per a ell la pàtria és «aquell cercle, ample, estret, no importa, on la

salvem⁶. La llengua és la més elevada, pura i noble de les manifestacions de la nostra identitat. Però depèn de nosaltres que ella evolucioni en continuïtat amb una tradició o que sigui substituïda per una altra forma d'expressió lingüística. Al cap i a la fi, totes les llengües serveixen per al mateix: per a la coneixença i per a la comunicació. Tanmateix, així com cada individu neix amb un cos, igualment neix amb una llengua, una forma concreta d'expressió. I, de la mateixa manera que cal tenir cura del propi cos, respectant-lo, estimant-lo, defensant-lo, beneficiant-lo en el que es pugui, cal també tenir cura de l'idioma que ens és propi, respectant-lo i estimant-lo, defensant-lo i beneficiant-lo en la mesura de les pròpies possibilitats.

La llengua catalana, és, doncs, la forma amb què l'esperit s'expressa dins el nostre àmbit lingüístic. I de nosaltres depèn, en bona part, que s'estengui, fidel a ella mateixa, en continuïtat vers el futur. Així ha estat com ens ha arribat a nosaltres, no sense haver hagut de passar, durant la primera meitat del segle actual per una implacable i impecable tasca d'afermament i de depuració: L'art, segons afirmava un anònim retòric antic, enforteix i desenrotlla els béns naturals.

Tot cos viu, doncs, com a realitat compartida entre matèria i esperit, es debat tothora en agonia entre la vida i la mort. Però l'esperit –deia també Erasme de Rotterdam– preval arreu on concentra els seus esforços. Els millors homes de Catalunya han dedicat els seus nobles esforços a fer que ella esdevingués allò que és. No és aquest el lloc per a exposar com ha anat adquirint Catalunya al llarg del segle XIX i, sobretot, del XX, la seva consciència nacional, ni tampoc és aquesta l'ocasió idònia per a analitzar una a una les obres de tots els personatges dels diversos àmbits de la societat per les quals arribà a quallar un dia el projecte –que fou dut, en part, a terme– de restaurar i reconstruir la nació des de les seves pròpies arrels. Però sí que val la pena de fer constar que una realitat nacional, sense el suport d'un estat propi, difícilment pot arribar a realitzar-se en plenitud. Catalunya compta amb un símbol autènticament poderós, tradicionalment considerat com a signe inequívoc de la seva identitat. Aquest és el seu idioma secular, per la salvació del qual han treballat tantes i tantes generacions. Sabent que és molt difícil de recuperar la sobirania perduda fa ja alguns segles, la gent de lletres del país ha cregut que salvant l'idioma ja n'hi ha prou perquè Catalunya continuï essent qui és⁷. I

---

nostra paraula fa una acció, enllaçant-se amb els ressons i la meravella d'innombrables mortes veus inconegudes»– ens és mare, però també filla: «no basta que dos siguin amics perquè cadascun és qui és: cal que cadascú sigui per a l'altre un ajut de salvació pel qual esdevenir més el que és. Una cosa semblant podríem dir de la relació entre nosaltres i la pàtria: ella ens ha fet, però nosaltres al nostre torn la fem; ens és mare, però més encara filla: en això Unamuno trobà la formulació precisa».

6. Sobre la salvació, vegi's el que dic jo mateix en el meu estudi *La plenitud poètica de Carles Riba (El període de les Elegies de Bierville)*, Barcelona 1994.

7. Aquest sembla ésser, per exemple, el pensament de Joan Maragall, que creu en una Espanya construïda des de la pluralitat. Vegi's el que diu a *Por el alma de Cataluña*, dins: *Obres completes de Joan Maragall*, volum VII, Barcelona 1930.

això és un fet cert. Però qui estudiï amb deteniment la història del segle actual (plena de tantes agressions contra la forma de l'ànima nacional) s'adonarà que la nostra pàtria fa bé de no cedir en la recerca d'una estructura sòlida en la qual poder fonamentar les garanties d'un desenrotllament en coherència amb els seus trajecte i projecte històrics.

Des que, en el període de la Renaixença, en efecte, Catalunya tornava a la vida amb la recuperació de la forma elevada del seu idioma propi, latent al llarg de més de dos segles, la societat que, malgrat tot, l'havia continuat mantenint com a signe d'identitat, es trobava en un tombant decisiu per al seu destí. Quan, a començaments dels anys 30 del segle passat, Bonaventura Carles Aribau lliurava les seves famoses *Trobes*, «a part de la poesia popular, el català sobrevivia en estat de dialecte, menystingut per literats i per filòlegs: se n'arribava a dir que era una llengua sense gramàtica i (...) "incapaç de tenir-ne"»⁸. Catalunya, doncs, —i no solament el Principat, sinó la Catalunya de Ramon Llull i d'Ausiàs March— en uns moments en què recuperava la consciència de la seva identitat, ¿havia de reafirmar-se en allò que l'havia caracteritzat durant tants de segles, o, per contra, havia d'abandonar-se a un final desistiment? L'empenta inicial amb què un grup força nodrit d'escriptors s'havia llançat novament al conreu literari de la seva pròpia llengua, mostrava i demostrava que aquella «llengua de la terra i d'uns avis il·lustres», que és «la llengua de la nostra ànima i de la nostra sinceritat»⁹, era una expressió ben viva i capaç de vehicular amb tota energia els pensaments i els sentiments dels seus parlants i dels seus escriptors. Ara bé: els escriptors s'adonaren que per a poder-se presentar davant del món en igualtat de condicions amb les altres formes de vida i d'expressió que hi duïen el nom de cultes, calia fer del nostre un idioma tan digne i tan noble com qualsevol d'aquells. I perseveraren i pogueren progressar en el seu intent. Però no va ser fins a l'època del tombant de segle que els escriptors començaren a obrar en consciència de totes les conseqüències sobre aquesta pròpia voluntat. «Siau qui sou», deia l'any 1905 als joves, des de Mallorca Miquel Costa i Llobera; «sigueu purs, sigueu vosaltres mateixos», els repetia Joan Maragall, des de Barcelona el 1908, justament un any després de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans, des del qual s'havia de dur a terme tota l'obra de restauració lingüística.

Per a aconseguir tot això, Catalunya havia d'enllaçar amb aquella «auro-ra» amb què s'havia tallat la tradició de Ramon Llull i d'Ausiàs March. Però el reclamat i projectat enllaç amb la fi del quatre-cents no podia ésser fet de qualsevol manera¹⁰. I, d'altra banda, si Catalunya, no era, doncs, tan

8. C. RIBA, *Obres Completes* 4. *Crítica*, 3, Barcelona 1988, p. 152.

9. C. RIBA, *Ibid.*, p. 159.

10. Riba parlava d'«una fi del quatre-cents que es continuï no en les seves anècdotes, sinó en el seu pur sentit pregon; no amb unes soles humanitats greco-llatines, sinó també amb unes novíssimes humanitats, que abraressin les irrenunciabls adquisicions del quatre-cents al nou-

solament el Principat, calia requerir la col·laboració de totes les terres que, compartint els mateixos orígens, podien disfrutar de la mateixa herència; calia cridar, doncs, a la restauració de l'idioma totes les terres on el català era també parlat: l'antic Regne de València i les Illes Balears¹¹.

Aleshores va començar una intensa etapa de lliure recerca de la pròpia identitat, que es féu palesa en tota la seva espectacular magnitud sobretot en la tasca de modernització i de depuració de l'idioma. L'anomenada generació de Prat de la Riba¹² havia sentit formular-se «decisivament, ineludiblement, en comanda, el que fins aleshores vivia, difús, en instint de permanència: el deure d'ésser catalans. En altres termes, no tan perillosos perquè són més justos: el deure de construir»¹³. Un deure que es disposaren a com-

---

cents. En un mot, les normes eternes presidint les noves mitologies» (*Obres Completes* 2, *Crítica*, 1, Barcelona 1985, p. 126). (Veure també: OC 2, p. 80 ss. i p. 125-126).

11. Per això, el 1918, Pompeu Fabra feia les següents afirmacions: «Nosaltres, catalans, no desitjaríem altra cosa sinó que emprenguéssiu una obra de forta depuració del vostre idioma, encara que no us preocupéssiu gens d'acostar-vos al nostre català; que tractéssiu de descastellanitzar el valencià i de redreçar-lo i d'enriquir-lo procurant acostar-lo al valencià dels *vostres* grans escriptors medievals. Així, tot fent una obra purament valencianista, us trobaríeu haver fet una obra catalanista, d'acostament al nostre català: elevant la vostra llengua escrita per damunt els parlars valencians actuals, recolzant-la en el valencià del segle XV, produiríeu un valencià que no seria pas una llengua altra que la catalana nostra, sinó la modalitat valenciana de la llengua catalana, al costat de la nostra modalitat catalana i de la modalitat balear. / Molts valencians i balears creuen encara que l'obra d'unificació del català escrit suposaria la supeditació de llurs varietats dialectals al català de Catalunya. No, no es pretén de supeditar cap varietat a una altra: es tracta simplement que dins cadascuna de les tres grans regions de llengua catalana, es realitzi una obra de depuració, de redreçament de la llengua. Cadascuna d'elles té els seus clàssics dins la nostra gran literatura medieval: que cadascuna els prengui per models per depurar i redreçar la seva varietat dialectal; i això sol faria que, sense sortir-nos els uns i els altres del *nostre* català, ens trobaríem escrivint modalitats no pas molt diferents d'una sola llengua literària. / Eliminats, dins cada varietat, els barbarismes de lèxic i de sintaxi, reintroduïdes en la llengua escrita les paraules i les construccions perdudes durant els segles de decadència literària, enriquida la llengua escrita pels mots i girs que ens ofereixen els diferents parlars actuals, bandejades les mil corrupteles que hi pullulen, evitades les grafies consagradores de pronuncies merament dialectals; les diferències que encara trobaríem entre el català de Catalunya, el català de València i el català de les Illes, potser es reduirien a unes quantes divergències morfològiques, les quals per llur nombre i per llur importància no justificarien pas de parlar com encara alguns parlen d'una llengua valenciana, i d'una llengua mallorquina enfront d'una llengua catalana». (Pompeu FABRA, *Converses Filològiques*, Barcelona 1956, vol x, ps. 56-57.

12. De Prat de la Riba deia Carles Riba: «A Prat de la Riba podria ser aplicada la frase de Lutoslowski: "El primer individu que ateny la consciència nacional crea sa nació"». (OC II, p. 85).

13. Així ho afirmava el poeta Carles Riba el 1932 (OC 4, p. 124). I Riba sintetitzava el treball de construcció dut a terme durant els primers quaranta anys del segle amb els següents termes: «Cap a començaments del segle actual, s'acusa una franca i total desorientació realista de l'esperit català; en neix, sens dubte, la cultura específicament catalana. Sorgeixen els homes amb profunda visió de conjunt de les realitats, doblats de talent polític en el sentit més ample i més pur del mot; si voleu homes no ja de somni i de plany, sinó de tasca, de govern, de restauració. És la part catalana, diríem millor, la reacció catalana a la crisi general que Espanya travessa després de la pèrdua, en 1898, de les seves darreres colònies d'ultramar. Un procés que

plir, llançant-se contra tot corrent, amb una gran intensitat i amb un esforç potser mai no prou reconegut, aquell esplet d'intellectuals i polítics que

continua tràgicament obert, ben certament. Closa la realitat imperial, tota una nació, múltiple, diversa, rica d'ànima i pobra de béns, es preguntà a si mateixa, per boca i tortura dels seus joves, on era i què era la seva pròpia realitat metropolitana, quines eren les seves arrels essencials, quina la seva figura essencial, quines les seves mateixes raons d'existir. Penseu: Azorín, Baroja, Antonio Machado, Unamuno; i a Catalunya, Joan Maragall, un altre valor universal. Maragall estigué, en certa manera, en un pont. La seva extraordinària originalitat, consistí a fondre l'antic sentimentalisme amb el realisme que s'iniciava; a saber ésser alhora místic i orientador, cantor visionari i definidor moral. Molt es podria dir de la seva influència en l'evolució de l'idioma literari. La seva seductora teoria de la "paraula viva", el seu entusiasme per les que ell anomenava "llengües franques", en rigor constitueixen manifestacions, dutes a un extrem utòpic de puresa, d'una característica secular catalana: el respecte a la paraula, és a dir, la repugnància a la declamació, a l'artifici, a tot allò que sigui joc va de la paraula en ella mateixa. La paraula és un acte per a Maragall, com ho és per a Goethe, com ho fou per al psalmista que digué: "He cregut i per això he parlat". Allò més positiu i durador de la seva influència s'haurà exercit, doncs, en l'esfera de la que podríem anomenar "moral de la paraula". Tota l'obra poètica de Maragall, vibra, al meu entendre, en el drama de la submissió del Faust infinitament inquiet i àvid de realitats que hi havia en ell, a un ordre i a un contorn precisos. "Sigui aquesta mateixa terra el nostre cel!", prega el poeta en el seu "Cant espiritual", poc abans de morir prematurament. Una actitud, doncs, oposada a la de Verdaguier; el seu llenguatge es nodreix també del popular, però no cercant en la creació anònima una més segura irradiació afectiva, sinó allò que és primitiu, infantil, la filtrada puresa que porta en ella, més evidents, pes i llum de realitat. / Després de Verdaguier i de Maragall, com després de Costa i d'Alcover, els clàssics mallorquins, ja no era possible un divorci absolut amb la llengua viva, refugiant-se d'una manera llibresca en la llengua arcaica; però menys es podia hom acontentar amb una llengua impura, amb aquell "català que ara es parla" dels parodistes bufons i dels costumistes circumscrits a un realisme immediat i superficial. / El gran poeta Maragall pertanyia al grup anomenat de "L'Avenç". Era "L'Avenç" una editorial benemèrita per la bellesa i amplitud de les seves publicacions, fetes sense cap interès que no fos l'espiritual. Entre elles hi havia una revista, titulada així mateix significativament "L'Avenç"; jo no diria tant una finestra oberta a Europa, com una porta per on entrà a la Península la renovació que anava amb els noms i amb l'obra de Nietzsche o d'Ibsen o de Maeterlinck, per exemple. El seu paper solament seria comparable amb el que en la Catalunya, i en general, en l'Espanya, de seixanta anys abans havien jugat les revistes del cenacle d'Aribau, que duien títols tan plens així d'intenció com "El Europeo" i "El Vapor". Només que ara "L'Avenç" era íntegrament en català. En la història de la llengua això inicia un període; no pel fet en ell mateix, que no era pas nou i menys únic, sinó per la idea que del que havia d'ésser la llengua tenien unes editors, responsables altrament d'un gran nombre de llibres, des de les sèries populars fins al gros volum erudit. Aquell grup, en efecte, ambiciós ja de donar al català els valors d'universalitat implicats en el concepte d'idioma modern, comprengué perfectament que el camí per on aquest havia de formar-se passava a igual distància de la llengua antiga i de la llengua parlada; i dins la llengua parlada, intuï la preponderància que la força de la relació havia de donar, que es volgués o no, al dialecte central de Barcelona. Dins el grup de "L'Avenç" es destacava, per la seva sòlida cultura filològica, Pompeu Fabra —el qui avui, als seus setanta anys, de la seva càtedra de la Universitat de Barcelona ha passat a una altiva emigració. Pompeu Fabra, al diletantisme d'anteriors reformadors de la llengua, oposà la formació científica, atenta als fets i a les lleis que els determinen; superior, per tant, als prejudicis d'escola literària i a les ingenuïtats del sentiment patriòtic. D'altra banda, ha tingut la visió d'un català per a tota una cultura en treball de restauració, i no solament per als poetes o prosistes d'una determinada tendència. En Pompeu Fabra, diríem, la llengua catalana ha recobrat consciència de plenitud. Més: únicament d'un filòleg es podia esperar l'obra de fixació i d'adaptació exigida pels ràpids avanços del català, tant en el nombre dels lectors i dels que l'escrivien, com en l'extensió de les matèries a què s'anava aplicant. Fabra no ha inventat, sinó definit, l'objectiu que calia assolir: "Formar la llengua moderna que hauria sortit

actuaren sota el signe del Noucentisme. A tots ells quedava ben clar quina era la principal de les tasques a escometre si hom volia que Catalunya es pogués mostrar al món com a una identitat personal¹⁴. I s'hi dedicaren, desinteressadament, només pensant en el bé públic i comú, a desgrat d'ésser conscients que el vulgar de la gent no entenia ben bé allò que hom construïa¹⁵ i que davant de la presentació de l'obra feta –des de la soledat i en un pràctic aïllament¹⁶– potser un dia rebrien per tota resposta: «...ningú no us demanava tant». La història, però, ha contestat amb prou eloqüència a aquestes angoixes i a aquestes preguntes. Potser ha passat desapercebuda per molta bona gent la tasca solitària (solidària!), abnegada, sens dubte, i fins en certa manera silenciosa (però tanmateix efectiva) de la part més pura dels nostres intel·lectuals (tinguem es compte que l'acció dels polítics restà

---

de la nostra llengua antiga, sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera". Vet aquí tota una divisa. Dir "llengua moderna" no és dir res de senzill. Evoquen aquests dos mots vastes perspectives de la història de l'esperit, desenrotllada sense interrupció, dolorosament, en el llenguatge, com en un camp reflex de treball i de guerra. I encara, en l'esdevenidor, noves aurores, i noves energies de l'esperit circulant pel cos de les llengües modernes, les quals hom qualifica de "fixades", no perquè siguin reductibles a codis erts, sinó perquè han arribat a maduresa d'òrgans i a plenitud de funcions; perquè són, en suma, no solament motlle i vehicle d'idees, sinó també camí d'aventures per al pensament. / A manera d'obra de govern ha estat la de Pompeu Fabra. Govern no vol dir caprici obeït, sinó encarrerament de la col·laboració i visió total enmig de la tasca múltiple. Els seus col·laboradors han estat els poetes, els prosistes, els científics, en general, la Catalunya del Noucents. / L'esperit català només podia incorporar-se íntegrament a la cultura europea posant-se en paritat de dignitat. En la universal família de la cultura no s'admet gent arrodonadissa: tot esperit que hi col·labori ha d'haver sentit en ell mateix plasmar-se continuament, dolorosament, la història. I el que l'esperit català, el que la llengua, expressió d'aquell, no pogueren fer en la successió extensa dels temps, han hagut d'emprendre-ho en intensitat de voluntat. La llengua ha hagut d'omplir en anys el buit de segles obert des del Renaixement fins al Romanticisme; ha hagut d'imprimir en ella mateixa els rastres heroics del treball i de la lluita, mentre avançava per no endarrerir-se de nou en aquesta necessària preparació. Molt d'esperit de finesa ha calgut, molt d'esperit de geometria també; no solament i sobretot ha estat necessari de raonar sobre principis que estan a la vista de tothom, sinó també sobre principis vers els quals cal girar el cap. / Aquesta apassionada, vertiginosa, recerca del temps perdut caracteritzà tot el Noucents català». (C. Riba, *Cent anys de defensa i il·lustració de l'idioma a Catalunya*, dins OC 4, ps. 162-165).

14. Deia Riba: «Per a això, calia, a tot risc, no ésser diletants en res: ja no diré en patriotisme, sinó ni tan sols –parlo des del meu ofici– en literatura. Dins el pla de distribució de tasques a les generacions catalanes, a la meua ha correspost de salvar la llengua [en alguna banda diu Riba que els escriptors de la Renaixença salvaren l'idioma], en comptes de cantar, exaltadament, que era ella que ens salvava; i això en una literatura que, amb l'ambició d'afegir alguna cosa a Europa, tingués entre nosaltres tota la dignitat, tota la força, tota la plenitud com a fet social» (C. R., OC 4, p. 124).

15. «Implicava això –deia Riba– restar de moment sense públic; cosa més terrible, per a un escriptor de raça, que la pobresa, que la mateixa no reconeixença. Res no ho prova tant, amics, com l'angoixa amb què aquesta generació s'ha creat una crítica, potser només per a plantejar-se al capdavant la qüestió de si els gèneres més essencialment socials –novella, teatre– o les aportacions més fonamentals formatives –les dels clàssics– “podien” existir en català» (C. R., OC 4, p. 124).

16. Aquest fet és, podríem dir, «normal»: «la professió de filòleg –deia no fa pas gaires mesos el gran Joan Coromines– porta fatalment a una vida de frarc».

senzillament anul·lada al llarg de molts decennis després de l'esfondrament) durant aquest segle. Però és a ells, en una part incommensurable, a qui Catalunya deu avui l'honor de poder ésser i dir-se encara ella mateixa, en continuïtat amb una història i en projecció cap a un futur.

I va ser als mateixos intel·lectuals que havien dut a terme tot el moviment de renacionalització dels quatre primers decennis del segle a qui correspongué d'analitzar el significat d'aquell moment estallar¹⁷ de 1939. Ells sabien que aquella era una «hora de vida o mort per al cos físic de Catalunya»¹⁸. Ells mateixos donaven la consigna per a l'hora crucial: «...hem de pensar, cadascun des del seu ofici, insistim, des del seu deure, a salvar la seva ànima, fos quina fos la seva mort o la seva supervivència material»¹⁹. I fins ensenyaven quina era la manera d'exercir aquesta acció salvadora: «Al nostre entendre *se salva i salva* tot aquell que sol, o dins la millor cooperació d'un grup, ja abans de tot perill suprem ha sabut realitzar, en la profunda calma de la seva fe i en l'íntim sentir de cadascun dels seus actes i obres, militant i triomfant alhora, la plena perfecció d'una Idea»²⁰. La Idea que calia haver sabut realitzar era la de Catalunya en la plenitud de la seva pureza, és a dir, de la seva identitat (cf.: «Sed puros, sed vosotros mismos»), per a atènyer la qual tant havien lluitat sobretot els homes de lletres fins en aquell moment. Altrament, cal deixar ben clar que, des de la perspectiva del precepte clàssic de conèixer-se a si mateixos, aquells intel·lectuals sabien que Catalunya, «en la suprema idea que s'ha fet d'ella mateixa, i a la qual pugna per assemblar-se, ha volgut ésser lliure i ésser voltada de pobles també lliures; és a dir, salvar-se, però ajudant també a salvar-se: per la llibertat, que és, no fi en ella mateixa, sinó mitjà indispensable per a realitzar-se en plenitud»²¹.

Pel febrer del 1940, ja a l'exili de França, Carles Riba exposava quina havia estat la seva experiència com a home de lletres fins en aquell moment: «Humanisme –deia– comporta sempre lliure recerca de la realitat de si mateix; sense això, no passaria d'ésser un bell divertiment acadèmic. Les iniciatives del nou humanisme català es trobaven dins l'orientació realista que prenia la nostra cultura i tota la nostra vida col·lectiva al tombant del segle XIX. Era la part catalana, diríem millor, la reacció catalana a la crisi general que Espanya travessà després de la pèrdua, en 1898, de les seves darreres colònies d'ultramar. Un dramàtic procés encara obert, certament. Closa la realitat imperial, tota una nació, múltiple, diversa, rica d'ànima i

---

17. Moment en què, segons manifestà Carles Riba posteriorment des de Barcelona, 19 de febrer de 1950, en una carta a Domènec Guansé, «es toca l'extrem perill, tràgicament culpable, admirablement disposat per a l'expiació i per a la salut».

18. C. RIBA, OC 3, p. 282.

19. Ibid.

20. Ibid.

21. C. Riba, OC II, p. 605.

pobra de béns, es preguntà a si mateixa, per boca i tortura dels seus joves, on era i què era la seva pròpia realitat metropolitana, quines eren les seves arrels essencials, quines les seves mateixes raons d'existir. Catalunya ja s'hi havia avançat amb la seva renaixença pròpia i singularment característica. Tant més, doncs, catalanisme, per a usar el mot més entenedor, ja no podia significar un atur en l'enyorança del passat. Calia remuntar-s'hi, obrint-se, per un examen apassionat, camins arran del poble, història endins, per a replantejar-se la qüestió de la missió col·lectiva i en tot cas partir de nou. Els nostres humanistes es posaren així a reconquerir els mateixos orígens de la personalitat catalana, a fer-los actuals, i operants cap al futur. Això explica les vastes empreses de l'esperit que es multiplicaren per tot Catalunya durant els primers quaranta anys del segle»²².

No es pot pas demanar més esforç de síntesi ni més claredat i lucidesa en la presentació del que va ser la història de Catalunya i d'Espanya des del 1898 fins al 1940, any, aquest, en què començava una nova etapa caracteritzada per la persecució també implacable contra tot allò que portés el signe de la catalanitat. No cal que en parlem gaire²³, perquè molts de nosaltres encara hem tingut ocasió de patir-ho en la pròpia pell. Però sí que hem de remarcar que si avui Catalunya (i, amb ella, totes les terres de parla catalana) continua creixent des de les seves pròpies arrels és degut, en una molt notable part al treball dut a terme per uns homes que, fidels al precepte de conèixer-se a si mateixos, asseguraren i afermaren la continuïtat de la pròpia tradició.

---

22. C. RIBA, OC 4, p. 186.

23. Qui en vulgui una més completa informació, pot llegir els llibres de Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista*, París 1973 i *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona 1995; Francesc FERRER I GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona 1985; Josep M. SOLÉ I SABATÉ - Joan VILLAROYA, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*, Barcelona 1993.

III

EN L'OBRA DE CARLES RIBA

La llengua és «la mateixa forma de l'ànima»¹. I salvant la llengua, se salva també l'ànima. Però, ¿com cal procedir per a salvar l'ànima? Doncs fent per manera que aquesta, és a dir, l'idioma, mantingui la seva forma peculiar, específica: *Sub conservatione formae specificae salva anima*, havia dit segles amunt el nostre Ramon Llull. Això és el que projectaren d'aconseguir en llur majoria els intel·lectuals catalans davant la gran desfeta del 1939 i els qui des d'aleshores es posaren a la tasca de redreçament. Un redreçament que ens ha dut a la situació actual.

Però tot això no hauria estat possible, ben segurament, sense la guia ferma i segura dels qui han estat protagonistes —fins potser d'una manera ben discreta, però tanmateix eficaç— dels esdeveniments ocorreguts al llarg d'aquest segle: Catalunya deu molt als qui s'han dedicat d'una manera autèntica a exercir d'intel·lectuals.

I, naturalment, un dels més significats és Carles Riba. Ja vaig indicar jo mateix en la seva biografia com va ser d'important la seva actitud davant el destret del 1939. Però tot el que ell, en col·laboració, no ho oblidem, amb un cercle de fidels a la Idea, va fer per a evitar allò que alguns creien la definitiva ruïna, no hauria estat possible sense un llarg entrenament i aprenentatge. Entrenament en l'idioma i en l'intel·lecte, i aprenentatge en la seva funció dins la societat.

Potser és perquè ens hem dedicat a estudiar aquest personatge que no sabem trobar, durant tot aquest segle, cap altra trajectòria en el camp de l'esperit semblant a la d'ell. En efecte, la seva és una trajectòria única —almenys pel que consta en la documentació escrita— en la Catalunya del segle xx. Riba ha estat, segurament, l'intel·lectual més conscient de la consciència catalana contemporània: ell ha estat, tot simplement, la Consciència. I tot seguit intentarem exposar les raons de perquè ho creiem així.

---

1. C. RIBA. OC II, p. 604.

Al llarg del procés existencial de Ribà es poden constatar tres estadis, no pas successius, però sí diferenciats: el de la joia, el de la coneixença i el de la projecció. Tots tres són prou ben documentats en la seva obra.

A l'estadi de la joia, el primer de tots —es manifesta el 1918—, es tracta de la simple adquisició de la consciència de l'ésser. En un article titulat «*El Poema Espars*» de Joaquim Folguera. *Notes per a un assaig*², deia que «tota la humanitat ha parlat pels grans joiosos» i que la joia «és, quan la certitud de ser, de ser per res més que ser, s'exalta dins la consciència». La joia és «el ser conscient» i «és per la presència omnipotent de la joia, que la humanitat se sent imatge de Déu». Així, «Déu, expressant la seva joia, crea, i l'Univers fou una imatge de la infinita varietat de la Seva Ment una»; semblantment, «l'home, creant el cant, recrea, com si diguéssim, els objectes a imatge seva: (...) tot surt de la joia i tot torna a la joia». La joia és tot un procés que es desenrotlla al llarg de tota l'obra de Ribà —«és només per al joioi que la vida fa el seu ple», afirmava en un dels seus poemes de maduresa—, com ha exposat Josep Junyent en un extens estudi³.

Però la joia —com la mateixa coneixença— és fruit de la consciència reflexiva. Per això no és gens estrany que els primers que en la història es dedicaren al crecu del coneixement prenguessin com a una de les seves principals divises la del «*coneix-te a tu mateix*». Ara: aquesta sentència té el seu complement en una altra ja formulada també des de l'antiguitat: «*esdevén el que ets*» (que la cultura alemanya del romanticisme recollí en el «*Werde der du bist*»). Això vol dir, per una banda, «sigues a consciència qui ets», operació que equival a analitzar la pròpia essència («sigueu purs, sigueu vosaltres mateixos», havia dit als joves poetes Joan Maragall, precepte que per a Ribà significava: «la puresa consisteix en la conformitat de la cosa amb la seva essència»⁴), i, per una altra, «sigues digne d'ésser qui ets». Aquests dos preceptes han estat la divisa sota la qual s'ha dut a terme tota la tasca de reconstrucció, d'ennobliment i d'elevació a què ha estat sotmesa la llengua catalana al llarg del nostre segle. Perquè «esdevenir el que s'és» és un procés de voluntat.

«Ningú, ni exiliat no es fugirà all mateix». Aquest pensament, que Ribà aprengué ben aviat d'Horaci, i que repetí, des del 1918, tres vegades en tres diverses ocasions a *Escolis i altres articles* (1921), marca l'inici de les reflexions sobre l'essència d'ell mateix dins la seva societat. A partir d'aleshores són infinites i continuades les ocasions en què apareixen al llarg de la seva obra les preguntes sobre aquest tema. Així, el mateix 1918: «Aquesta joventut joiosa, dolçament es continua en una virior serena. És el període clàssic. La raça es coneix, com en un espill, en la seva obra. L'esperit governa grave-

2. C. RIBA, OC II, ps. 189-192.

3. Vegeu: JOSEP JUNYENT, «*Joia*», en *la poesia de Carles Ribà*, «Faig». Revista literària, núm. 23-24, maig 1985, ps. 91-162.

4. C. RIBA, OC II, p. 686.

ment la pròpia harmonia. Un lleu sotrac, i l'estupend equilibri ja es trasbalsarà»⁵. O: «El poeta, crida, en fèrvids vocatius. Dins la consciència d'ell, tota la història és present i una»⁶. O: «...ignorància de nosaltres mateixos»⁷.

Pel seu ofici d'hellenista, Carles Riba s'havia trobat ben aviat amb la figura de Sòcrates: tot just engegada la Fundació Bernat Metge, ja hi publicava els *Records de Sòcrates* i les *Obres socràtiques menors*, de Xenofont. Però aquesta singular figura atragué Riba d'una manera especial: ja el 20 de maig del 1926 donà des de les pàgines de «La Publicitat» un article titulat *Sòcrates davant dels jutges*, i el presentava com a un autèntic mestre: «Ell, que tota la vida s'ha esforçat per a tornar cadascú a la realitat de si mateix...»⁸. (Sòcrates és, doncs, el paradigma del mestre: en una carta a Antoni Pous diu que «...mestre és aquell que ens allibera, tornant-nos a la realitat de nosaltres mateixos i de les coses»). I l'any següent en un article de *Polítics i intel·lectuals*, II, *Aclariments per a Josep Pla*, deia: «...el risc és sempre bell. Només advoco, també en això, pel tacte, o si ho vol en termes socràtics, per la coneixença de si mateix»⁹. L'abril del 1927, Riba prologava *Els marges*; en la seva *Intenció de l'autor*, remetia a la *Intenció de l'autor* que havia inclòs el 1921 a *Escolis i altres articles*; i hi afirmava: «La intenció de l'autor, venia a dir-s'hi, no va més enllà d'uns pretextos al marge, d'una múltiple aventura personal. Precisant més, avui diria: una múltiple aventura d'assaig d'ell mateix», perquè s'adonava que «...s'assaja ell mateix a través d'una obra literària»¹⁰. Aquest era l'any del seu viatge a Grècia, i el de la composició del seu poema *L'impossible desig*¹¹, que acabava: «jo, en mon desig intacte, seré encar jo mateix!».

A partir de llavors, ja no deixa mai més d'ésser present en l'obra de Riba el precepte «conèix-te a tu mateix», que, sota diversos aspectes i formulacions, hi apareix d'una manera constant, així, a *Lírica de cambra* (1933)¹² diu: «Per una hora sóc sol, segur d'ésser semblant a mi mateix»; i això en uns moments que feia una descoberta important: «deixant fer el temps em creó».

Però és sens dubte a partir dels moments crucials per al destí de Catalunya —època que coincideix amb la de l'assoliment de la maduresa per part de Riba— que apareix amb més força la sentència dels antics. Així, en el seu estudi sobre «*Nausica*» de Joan Maragall, publicat el 1936, molt poc abans que es desencadenessin els fets del juliol, i parlant de la poesia que envolta-

5. Cf.: *Creadors i diletants*, 31-I-1918, OC 2, p. 43.

6. Cf.: *Al marge d'una versió de Dehmel*, 13-IX-1918, OC 2, p. 88.

7. Cf.: «*El nacionalisme de l'art*», per Josep Aragay, 1920, OC 2, p. 202.

8. C. RIBA, OC II, p. 329.

9. C. RIBA, OC II, p. 595, «*La Publicitat*», I d'abril del 1927.

10. C. RIBA, OC II, p. 209.

11. Datat el 6-X-27.

12. C. RIBA, OC 3, p. 249.

va la princesa feàcia i l'heroi homèric, deia: «...per a Nausica (...), Ulisses (...) torna al mite, es fixa en la més pura veritat d'ell mateix en un poema (...)»¹³. I hi parlava encara de la força de la poesia; deia que aquesta és la «reintegració a la intimitat permanent de si mateix i naixença, per als altres, en la puresa del mite de si mateix»¹⁴.

En un estudi sobre *La poesia de Joan Maragall* (1939), deia, referint-se a aquest poeta: «L'ànima profunda, immortal, de la raça, potser a través de cap altre poeta català no s'ha afirmat tan enèrgicament, tan apassionadament, tan essencialment, davant les realitats supremes del món: Déu, la natura, l'amor, la mort; com davant la realitat d'ella mateixa: la pàtria, la ciutat»¹⁵.

Al *Prefaci de la primera edició de Per comprendre* (1937), títol que Riba havia tret d'una expressió d'Èsquil, el gran propagandista de la saviesa dèlfica, (que havia acabat de traduir el 1934) —πάθει μάθος—, el poeta parlava de l'esforç que havia «esmerçat per comprendre» al llarg de tots els articles que havia anat escrivint des del 1927: «Comprendre l'ànima del meu país, en tota la desconcertant violència de la seva renaixença, provant de comprendre l'obra d'alguns dels tan diversos artistes que parlen per ella; i per torna, provant així de comprendre'm una mica a mi mateix». I alhora afirmava: «En tot cas és per aquí que jo podria fer-me un noble orgull: d'ésser algú dins una pàtria i dins una tradició i cap a un futur; i d'assemblar-me a allò que, per haver-ho estimat, a través del difícil exercici de la comprensió he volgut fer plenament meu»¹⁶.

Era, aquesta, una època de profunda reflexió sobre allò que, en termes maragallians, Riba en deia l'«ànima catalana», és a dir la presència catalana en el món, que es manifesta, és clar, a través de la llengua, la qual n'és la seva mateixa forma. Això ho podem veure especialment en l'estudi sobre les *Trobes* d'Aribau (que compta amb alguns apartats escrits el 1937). Però també en altres articles d'aquesta mateixa època hi surten unes afirmacions semblants. Així, a *Als escriptors del món* (1938), diu: «Han estat, durant cent anys, poetes i dramaturgs, novellistes i assagistes, els qui han salvat l'ànima catalana»¹⁷. (Per a saber com entenia Riba tot aquest procés, és interessant de llegir el seu escrit de començaments de 1939 titulat *Cent anys de defensa i il·lustració de l'idioma a Catalunya*). I aquí es presenta un dels temes més importants d'aquesta època crucial (crucial per a Riba i per a la societat catalana): el de la *salvació de l'ànima*.

13. C. RIBA, OC II, p. 530. El subratllat és meu.

14. C. RIBA, OC II, p. 531. Els subratllats són meus.

15. C. RIBA, OC 4, p. 138. El subratllat és meu.

16. C. RIBA, OC II, p. 355, agost de 1937.

17. C. RIBA, OC 3, p. 292. El subratllat és meu.

Riba era llavors un home escindit, una persona en plena psicomàquia (com digué ell mateix el 1953 a propòsit d'Ausiàs March): «No hi ha psicomàquia allí on la raó no és sentida autònoma amb les seves arrels en una fe i amb la seva exigència a la vida fluent, temporal, sempre en cerca de forma; i on la vida no és vista en la seva necessitat de fixesa i de racionalitat, alhora que en la seva contradicció a la raó. És l'etern conflicte de les ànimes apassionades, dels joiosos vitalistes de ment lúcida, la sorda consciència del qual fa tan patètica encara la poesia d'Ausiàs March»¹⁸. Ja he explicat jo mateix en altres bandes com resolgué Riba el problema de la seva escissió: anant a trobar la veritat i fixant-se en la veritat d'ell mateix en un poema. Això era per a ell la salvació, que consistia en la conservació de la forma específica de la seva ànima. «Cal *salvar-se a si mateix*, que és l'única manera de salvar alguna cosa per a la seva pàtria», deixà consignat en el seu *Carnet de notes*¹⁹.

Sobre la pròpia identitat personal deia a *Memòria de Rosselló-Pòrcel* (1938): «Potser ell cercava de conèixer i exercir la seva pròpia força per la meua; però sens dubte jo per ell descobria en mi, sentia crear-se en mi, *valia per a mi: la nostra relació entrava, per una tal correspondència i cooperació de creixença, en el gènere més noble de les amistats virils, aquelles en les quals els títols de mestre i de deixeble es distribueixen, si de cas, segons una diferència externa d'edats o de graus acadèmics, però en rigor pertanyen tots dos, alhora, transcendits, a cadascun dels dos amics. / Rosselló-Pòrcel i jo, en suma, érem amics. "perquè era ell i perquè era jo", com deia Montaigne; però més encara perquè ell fos ell i perquè jo fos jo (...) [Ell] No cercava d'evadir-se en el seu joc rigorós ni en l'indefinit encant de la seva música; ans per ella *es coneixia* i es realitzava més distint, més lliure, sobretot més fort, en plena acumulació de la seva experiència vital»²⁰. Un eco d'aquest escrit el trobem encara en un altre del 31 de juliol de 1952: «Éramos amigos porque él era él y yo era yo»²¹.*

Encara dins el 1938 trobem altres escrits que al·ludeixen al tema. Així, a *Literatura i grups salvadors*²², es pregunta: «¿L'home català constituït en collectivitat, en societat, ha estat prou curiós de *conèixer-se a si mateix*, en el seu fer i en el sentit del seu fer...?»²³. I a *Als escriptors del món*²⁴ afirma: «No demanem res: en la nostra voluntat d'«esdevenir el que som» hem de bastar-nos tan difícilment com calgui, a nosaltres mateixos»²⁵. Aquest «esdevenir» es troba així mateix a la *Carta a una poetessa* del 15 de juny del

18. C. RIBA. OC II, p. 720.

19. C. RIBA. OC II, p. 856. El subratllat és meu.

20. C. RIBA. OC 3, p. 238. El segon dels subratllats és meu.

21. C. RIBA. OC II, p. 613.

22. Del 15 d'abril de 1938.

23. C. RIBA. OC II, p. 599. El subratllat és meu.

24. Del juliol de 1938.

25. C. RIBA. OC II, p. 609.

1938. Riba li diu: «Som a les deus originals de la vida i del llenguatge alhora; en la més simple i humana de les operacions de l'“etern femení”, del qual justament una gran poetessa ha escrit, molt rigorosament per cert (...), que “és la consciència en *esdevenir* de l'inconscient”». Després de «ha escrit» Riba posava una nota que precisava: «Ricarda Huch. Per a aclarir, i sempre segons ella: “En el llenguatge dels romàntics alemanys la dona és l'home en potència... és a dir, aquell que està en camí d'*esdevenir conscient d'ell mateix*”»²⁶. I abans, en aquest mateix escrit, havia parlat de Goethe, dient que «pels elements femenins qui hi havia en aquella completa de personalitat humana, es renova la poesia lírica a Europa». Aquests «elements femenins». «són l'*esdevenir de l'ànima, ell mateix paraula*».

A *Cent anys de defensa i il·lustració de l'idioma a Catalunya* (1939) parlava Riba de «l'ànima essencial, inalienable, de Catalunya»²⁷, i a la *Presentació de la «Revista de Catalunya» (Època de París)*²⁸ exposava quina era la voluntat de les classes dirigents catalanes (aleshores totes a l'exili): «Catalanisme suggereix massa programes i mètodes polítics, en el sentit més corrent i més trist del mot. Ara: catalanitat implica una determinada manera d'ésser i encara més una determinada manera de veure i de voler i de realitzar-se en plenitud, és a dir, una cultura; cultura que al seu torn comporta un estil personal d'expressió. Per això, posseint Catalunya, propi i florent, el més complet i espiritual dels sistemes humans d'expressió, que és un idioma, en la seva defensa i dignificació hem posat la nostra primera intransigència»²⁹.

I, encara, a *Sur l'action du classicisme dans la Renaissance littéraire catalane* (1939) deia: «L'humanisme implique toujours la libre *recherche de la réalité de soi-même*; sans cela il ne serait qu'un bel amusement académique...»³⁰. I en una versió catalana del mateix estudi, datada el gener del 1940 i titulada *L'humanisme a Catalunya*, deia: «*Conèixer tot l'humà* i expressar-ho és una de les més nobles funcions de l'humanisme»³¹.

Tot plegat consistia a descobrir-se «a si mateix dins la seva poesia»³², diu a «*Lluita amb l'àngel*», per *Simona Gay*.

A *Memòria de Joaquim Ruyra*³³ afirmava: «Simpatia, doncs: substitució afectiva, participació, afectiva, *amorosa coneixença* intuïtiva, vida a la qual es coopera en la seva essència més profunda, conjugant-hi allò més pur i

26. C. RIBA, OC II, p. 564. Els subratllats són meus.

27. C. RIBA, OC 4, p. 153.

28. De desembre de 1939.

29. C. RIBA, OC 3, p. 294.

30. C. RIBA, OC II, p. 672. El subratllat és meu.

31. C. RIBA, OC 4i, p. 169. El subratllat és meu.

32. C. RIBA, OC II, p. 721. «*Revista de Catalunya*», núm. 94, 1939.

33. De gener de 1940.

més noble de la pròpia vitalitat, físicament i espiritualment alhora; en l'espai i en el temps: des del *centre d'un mateix* cap als altres homes i les coses, i des del passat, en viva actualitat de tradició, cap al futur»³⁴. I en aquest mateix escrit, encara: «Però vingueren la guerra civil i la revolució, les més simples i brutals realitats del viure i del morir anivellant tothom en llur desbordament. Ruyra, espoliat del seu patrimoni, es trobà, potser per primera vegada a la vida, *encarat a la irreductible veritat d'ell mateix*. De cop i volta, per la violència, *esdevingué plenament i nuament el que era*: un cristià, un català, un escriptor (...). Ruyra fou sempre més un “fill de la pau”. No un desistit, que no es confongui; sinó l'home que a la fi *s'havia conquerit ell mateix*, que es posseïa ell mateix i comptava dins seu una riquesa més viva que els seus exteriors béns perduts: una riquesa que mai no podria fixar-se en xifres»³⁵.

Aquesta era l'època de composició de les *Elegies de Bierville*, que són, totes elles, un cant a la coneixença d'un mateix, una manifestació del desig i de l'esperança de poder esdevenir un mateix. Coneixença que significa la salvació personal del poeta i també la del cos social al qual pertany, i esdevinença d'un mateix en allò que fa que un esdevingui ell mateix: el do. Així, diu Riba dels seus amics: «...pel que em donaven d'ells, han esdevingut una mica / mes el que eren» (elegia VII); o bé, parlant del que és la pròpia experiència vital: «ésse' i mirar-se donant, des de l'origen mirar / fins a la fi del seu do» (elegia X); o bé, encara, referint-se a la dignitat i a la noblesa humanes: «El que fou necessari i bastava, és que uns homes sentissin / com no hi ha fast més dolç que ésse' i gustar-se un mateix; simplement, subtilment, sabessin com no hi ha inútil cap esperit, si creix lliure en la seva virtut; que per podè' esdeveni' el que volien llurs déus, en la forma / viva del que eren ja des de l'arrel de llurs morts, consentissin a fer-se, ells diversos! iguals en les armes, / persuadits per la llei, ells que es dictaven les lleis, / i a la força més forta que estreny o que inunda, oposessin / la raó que es coneix i l'escomesa viril» (elegia IX). Però, en conèixer-se, hom es reconeix com a part integrant d'una societat i s'adona que no pot esdevenir plenament el que és sense la col·laboració i l'ajut dels altres. És el que diu a Frederic-Pau Verrié, en una carta datada a L'Isle-Adam, 19 d'abril de 1940: «No basta que dos siguin amics perquè cadascun és qui és: cal que cadascun sigui per a l'altre un ajut de salvació pel qual *esdevenir més el que és*. Una cosa semblant podríem dir de la relació entre nosaltres i la pàtria: ella ens ha fet, però nosaltres al nostre torn la fem; és mare, però més encara filla: en això Unamuno trobà la formulació precisa» (subratllat meu).

El 1949 prologava les *Elegies de Bierville*. Hi deia: «Els antics ja ho sabien. “Esdevén el que ets”, “coneix-te en el que ets”; els dos preceptes, en

34. C. RIBA, OC II, p. 697. Els subratllats són meus.

35. C. RIBA, OC II, p. 699. Els subratllats són meus.

dos plans distints, es relacionen i es completen. Tota l'essència de l'humanisme en tant que principi de vida moral i d'activitat de consciència hi és continguda; l'un i l'altre impliquen una afirmació de llibertat, una invitació a la recerca de si mateix i a la virtut: tot allò, en suma, que fa "l'eminent dignitat" de l'home»³⁶.

Els preceptes antics, pindàric el primer, dèlfic el segon, són enunciats així mateix per Riba en altres escrits posteriors. Així, a *Per què he votat Joan Maragall* (1950) deia: «"Sigueu purs, sigueu vosaltres mateixos": consell o divisa, el que es vulgui, aquesta frase de Maragall, que hauria pogut signar Goethe –el Goethe d'*Ifigènia* més el Goethe anomenat l'Alliberador–, és l'essencial del seu missatge. Goethià és encara allò: "En les coses espirituals, millor treballes per als altres com més treballes per a tu mateix". Ara: per *esdevenir ell mateix*, per realitzar la seva creixença com a individu, Maragall establí deliberadament, de sempre i tot d'una els canvis més fidels amb la vida universal, amb les forces de la natura i de l'esperit, amb les voluntats profundes de la història i amb les més concretes del lloc de la seva encarnació personal. Creixé amb la pàtria i al seu torn l'ajudà entranyablement a créixer»³⁷.

A la *Carta a Antoni Pous i Argila* (1951) diu: «...mestre és aquell que ens allibera, tornant-nos a la realitat de nosaltres mateixos i de les coses»³⁸.

Riba es trobava, llavors, en una situació de gairebé confinament dins la pròpia llar, i en una Catalunya que tenia la seva llengua declarada oficialment morta (i naturalment prohibida). En evocar *Josep Pous i Pagès* (1952) deia: «Emigrà a França el gener de 1939. Durant el seu exili voluntari i després del seu retorn a la pàtria, en febrer de 1944, es prodigà encara en una múltiple tasca de reconstrucció, mentre per altra banda semblava *recollir-se en ell mateix*, serenament ja de cara a la fi, precisant-se els principis de la seva saviesa i estructurant com una suma de la seva experiència en formes narratives gairebé mítiques (...) i àdhuc poemàtiques (...)»³⁹. La coincidència amb la realitat del propi Riba és pràcticament idèntica.

En un altre escrit de 1953 (*D'una carta a Ricard Permanyer*) diu: «Cal haver cregut en si mateix, haver *volgut ésser ell mateix* a tot risc per a oferir-se finalment amb grandesa; per a renunciar d'un cop a tot acord amb les coses, en l'aspiració a una màxima densitat personal davant de Déu»⁴⁰.

Durant el *Discurs presidencial dels Jocs Florals de Barcelona* (1953) digué: «Davant vostre, obrint amb paraules meves una festa dels Jocs Flo-

36. C. RIBA. OC I, p. 215 (1949).

37. C. RIBA. OC II, p. 541. El subratllat és meu.

38. C. RIBA. OC 3, p. 247. El subratllat és meu.

39. C. RIBA. OC II, p. 801. El subratllat és meu.

40. C. RIBA. OC II, p. 725. El subratllat és meu.

ral de Barcelona, tendeix a sentir l'estranyesa del qui es troba a les illes extremes i, per tenir dels llocs una coneixença que l'asseguri, no acaba de *conèixer-se ell mateix*»⁴¹. I en aquest mateix discurs: «Els renaixents s'enganyaven dolçament, quan proclamaven que, cobrant l'idioma, Catalunya es recobriria com a poble. Si més aviat no és que, per a començar, era hàbil, molt subtilment eficaç, de fer prendre el signe per la cosa significada. Pensem-hi. Mai no s'ha parlat tant d'estil, com en el període anomenat Renaixement per autonomàsia: Viure llavors volia dir construir la pròpia vida, segons una idea, per uns mitjans i servint-se d'uns determinats aparells, amb coratge. *Animo e stile*: simple frase o divisa, en aquests mots anava resumit tot. Qui tingués "ànim i estil", de la qualitat que fossin, persistint-hi o canviant-los, podia pretendre a la personalitat, *ésser ell mateix* enfront de la fortuna; i si la fortuna era adversa, no sucumbir deixant d'*ésser ell*. Si mancaven "ànim i estil", merament s'existia i es desapareixia sense consciència ni memòria»⁴².

Al *Discurs de Gràcies (Festa anyal de l'I. d'E. C. 1955)* deia: «Basta un acte en què ens puguem veure lleialment com volem ésser, perquè siguem dignes d'ésser-ho; i en el fons, cadascun de nosaltres, individus i pobles, som el que volem ésser; i, amb el que aspirem a ésser, som el que estimem i som el que ens estima i els qui ens estimen»⁴³. I acabava el discurs parlant de «...la dama gentil (...) que ha ofert avui a la nostra entitat una casa per al seu aplec –i diria que un mirall on veure'ns en la nostra figura salvada»⁴⁴.

A la *Presentació de la «Revista de Catalunya» (Època de São Paulo)*, data- da el 15 de maig de 1955, deia: «Maragall ens ensenyà de repetir: "He parlat perquè he cregut". Els psicòlegs saben com és d'imprecisa la línia que separa la fe i l'esperança. Es creu en el que s'espera i s'espera d'allò en què es creu. I nosaltres creiem en l'eficàcia primera del nostre idioma *per a esdevenir* i per a *ésser el que* com a poble de cultura *hem d'ésser* dins una comunitat fraternal de pobles de cultura»⁴⁵. I en aquest mateix escrit parlava de «...la sagrada creació secular de l'ànima i de l'esperit collectius que és un idioma...» i de la «...presa de consciència...» I encara deia: «Que s'hagi de fer fora de Catalunya una publicació que a l'interior és impossible, ja val com una denúncia. És poc per al que caldria; però en si és una afirmació, en la qual voldríem, per a més noble escàndol, tots els caràcters de la normalitat que se'ns nega i que reivindicuem en bon dret. És manifestant-nos com si la anormalitat no existís que entenem mostrar més eficaçment el que hem estat i el que som, el que aspirem a esdevenir i el que mereixem d'oferir:

41. C. RIBA, OC II, p. 617. El subratllat és meu.

42. C. RIBA, OC II, p. 618. Els dos darrers subratllats són meus.

43. C. RIBA, OC II, p. 625.

44. C. RIBA, OC II, p. 625.

45. C. RIBA, OC 3, p. 357. Els subratllats són meus.

lliurement, segons les experiències particulars, les tradicions, les aptituds i les estructures que constitueixen el nostre patrimoni de catalans»⁴⁶.

En *D'una carta a Paulina Crusat* (1956), deia: «Cadascú és el que és i el que significa per als altres»⁴⁷.

Al *Discurs de Gràcies (Festa anyal de l'I. d'E. C. 1957)*, afirmava: «Orgullós, però més encara confús, m'aixeco a cloure amb la meua paraula aquesta festa anyal de l'Institut d'Estudis Catalans. Enguany el nostre aplec és commemoratiu. La nostra corporació ha pervingut, en la seva existència, a la meitat d'un segle. Hi ha en aquests senyals d'etapa un artifici; evidentment: el de totes les fites. La invenció d'elles és un dels més subtils ajuts que l'home ha donat a la seva consciència d'ell mateix. És dolor i honor de l'home que no es pugui conèixer sinó per comparança amb ell mateix; i no hi ha comparança efectiva de l'home sense sentiment d'un camí fet en el temps, que vol dir en la història»⁴⁸. I també: «Dit en termes clàssics: reneix, en rigor, aquell que es dreça cap a *esdevenir el que és*; i ningú no és persona, individual o col·lectiva, sinó en la mesura que vol saber el que és»⁴⁹. I encara: «Sí, hi ha hagut una línia d'estudis històrics per la qual la Catalunya d'avui ha comprovat com sempre l'havia sostinguda una voluntat d'ésser *ella mateixa* en la fraternitat o en l'antagonisme amb els altres, en la unitat o en el desacord amb ella mateixa...»⁵⁰.

En un *Discurs d'ofertament* a Joan Fuster i Blai Bonet, de 3 de maig de 1958 deia: «Per tots els plans, tret d'un que és al cim de tot i enlloc: el de la unitat, aquell on la cultura té plenitud de forma, aquell des d'on es veu la idea comuna mostrar a cadascú per on ha d'*esdevenir* dins la ciutat i per a la ciutat *el que ell és*»⁵¹. I també: «No heu hagut de dir adéu a res d'allò que us ha fet essencialment *el que heu d'esdevenir*, per a triomfar en aquesta Barcelona...»⁵².

Al *Pròleg a «Vida escrita», recull d'assaigs de Joan Maragall* (1958) deia: «“Escucháos a vosotros mismos y haced lo que queráis”. Contábamos con que nos hablaría así, variando una frase famosa de San Agustín. Habíamos ya de antemano interpretado con él la aparente invitación a la anarquía. Ser uno mismo equivalía a ser puro, y la pureza consiste en la conformidad de la cosa con su esencia, del hombre con lo sobrenatural de ser cosa que libremente piensa y quiere»⁵³.

46. C. RIBA, OC 3, p. 358.

47. C. RIBA, OC II, p. 648.

48. C. RIBA, OC II, p. 627. El subratllat és meu.

49. C. RIBA, OC II, p. 627.

50. C. RIBA, OC II, p. 628.

51. C. RIBA, OC II, p. 633. El subratllat és meu.

52. C. RIBA, OC II, p. 633.

53. C. RIBA, OC II, p. 686.

I en un dels seus darrers escrits, l'*Endreça a Josep Carner*, del 1959, deia: «...la vostra terra s'ha obstinat a ésser, literalment, en un bell idioma: des de dins, com és un cos. Sí, sense el seu idioma no ha sabut ni sabria ésser»⁵⁴.

* * *

Dos preceptes, doncs: «coneix-te a tu mateix», «esdevén el que ets». Riba deia que tots dos es complementaven. I és cert, perquè per a esdevenir un hom allò que és, cal que sàpiga —o vagi aprenent de saber-ho— allò que és, o sigui, cal que es conegui. Ara: ¿Com es fa per a esdevenir allò que un és? Riba digué que donant. Per allò que hom dóna esdevé el que és («pel que em donaven d'ells han esdevingut una mica / més el que eren» els seus amics, afirma el poeta a la vuitena de la seves elegies, ell, que, com el temple de Súnion, era «ric del que ha donat»). Semblantment, ¿com es fa per conèixer-se a si mateix? Això ho va explicar Goethe en els seus *Pensaments*, i nosaltres ho sabem a través de Maragall: «¿Com pot un hom aprendre a conèixer-se a si mateix? Mai per la reflexió, sinó per l'acció. Procura de fer el teu deure, i sabràs allò que hi ha en tu». «¿Però quin és el teu deure? Allò que el dia et demana». És coneixent-se un mateix que hom pot esdevenir el que és. I és només coneixent-se a si mateix que un hom pot salvar-se. Tenir salut física, tenir salut espiritual. Això és la salvació. I es pot aplicar igualment a les persones individuals que a les col·lectivitats.

* * *

La mort de Riba significà, tal com va dir al seu moment Joan Fuster, una autèntica «catàstrofe nacional». Però no es pot oblidar que també suposà un respir per a tots aquells que no creien pas que una obra de construcció s'hagués de fer tan a consciència. Per això les més recents generacions, corresponents a la dels néts dels gloriosos noucentistes (el centenari de molts dels quals avui celebrem), formades en el període del gran afluirament consecutiu al traspàs del poeta, han hagut d'enllaçar de nou amb la dels avis —vista l'escassetat o la pràctica inexistència dels pares. Nascudes en uns anys efervescents però irreflexius, s'han hagut d'esforçar a adquirir, d'una manera privada, gairebé clandestina, volenterosa i autòdidàctica, i també en la més estricta soledat, els coneixements indispensables per a situar-se correcta-

---

54. C. RIBA, OC II, p. 702.

ment dins el seu temps. I, després de tot, poden també fer les mateixes constatacions que ja feren llurs il·lustres avis: què significa la manca –almenys aparent– d'un públic (al qual, sens dubte, serveixen perquè estimen), com és d'angoixós el seige de la soledat, amb quina constància i tenacitat fan més que no se'ls demana, que poc que costa de cedir a l'abatiment enmig d'una circumstància semblant. Tanmateix, obedients a la crida, perseveren en l'empresa, romanen fidels a la Idea concebuda i formulada pels avantpassats (les ombres dels quals senten com la més viva presència), perquè saben on es troben i quin és llur comès. Perquè tenen fe en el que fan, perquè han començat a conèixer-se a si mateixes i, no cal dir-ho, perquè aspiren també a esdevenir en plenitud el que són.